

Idea Katolickiego Państwa Narodu Polskiego to specyficzna książka. Została napisana pod wpływem wydarzeń politycznych w drugiej połowie lat 50. XX wieku. Lipski był zaniepokojony wpływami PAXu i B. Piaseckiego w PZPR, którego lektura przedwojennych tekstów, m.in. *Duch Czasów Nowych a Ruch Młodych* miała go zszokować swoją nacjonalistyczną, antysemicką wymową i zainspirować do pracy nad *Ideą*¹. Powstały zbiór tekstów jest ciekawym przykładem krytyki ideologii totalnych, nadal mającym moc oddziaływania, dziewięćdziesiąt lat po opisywanych wydarzeniach.

Aleksander Kojtych

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Bibliografia

Dudek Antoni, Pytel Grzegorz, Bolesław Piasecki. *Próba biografii politycznej*, Londyn 1990.

Garbał Łukasz, Jan Józef Lipski. *Biografia źródłowa*, t. 1, Warszawa 2018.

Meller Arkadiusz, Ku „Nowemu Średniowieczu”. *Mysł społeczno-polityczna Mariana Reutta w latach 30. XX wieku*, Warszawa 2011.

Rudnicki Szymon, *Falanga. Ruch Narodowo-Radykalny*, Warszawa 2018.

Agnieszka Cubąła, *Warszawskie Dzieci '44. Prawdziwe historie dzieci w powstańczej Warszawie*, Pruszyński Media, Warszawa 2021, ss. 400

Agnieszka Cubąła jest pasjonatką historii powstania warszawskiego. Jej pierwszą książką o tej tematyce była *Ku wolności... Międzynarodowe, polityczne i psychologiczno-socjologiczne aspekty Powstania Warszawskiego*². Pracowała w Muzeum Powstania Warszawskiego, koordynując prace nad realizacją scenariusza ekspozycji stałej. Opracowała również hasła autorskie do *Wielkiej Ilustrowanej Encyklopedii Powstania Warszawskiego*. Konsultowała ponadto dwa rozdziały polskiej edycji książki Normana Davisa *Powstanie '44*.

Pozostałe jej publikacje to między innymi: *Sten pod pachą, bimber w szklance, dziewczyna i ... Warszawa. Życie codzienne powstańczej Warszawy*³, *Igrzyska Życia i śmierci. Sportowcy w Powstaniu Warszawskim*⁴, *Skazani na zagładę? 15 sierpnia*

¹ Ł. Garbał, Jan Józef Lipski. *Biografia źródłowa*, t. 1, Warszawa 2018, s. 306.

² A. Cubąła, *Ku wolności... Międzynarodowe, polityczne i psychologiczno-socjologiczne aspekty Powstania Warszawskiego*, Warszawa 2003.

³ Eadem, *Sten pod pachą, bimber w szklance, dziewczyna i ... Warszawa. Życie codzienne powstańczej Warszawy*, Warszawa 2015.

⁴ Eadem, *Igrzyska życia i śmierci. Sportowcy w Powstaniu Warszawskim*, Oświęcim 2018.

1944. *Sen o wolności a dramatyczne realia*⁵. Zdobywczyni nagrody Kilo za popularyzację tematu. Otrzymała także odznakę Zasłużony dla Warszawy⁶.

Warszawskie dzieci'44 to książka popularnonaukowa wydana w 2021 r. w Warszawie przez wydawnictwo Prószyński i S-ka. Jest to opowieść o tym, jak dzieci podczas warszawskiego zrywu musiały się nauczyć funkcjonować w nowej rzeczywistości, o tym, jak radziły sobie z bólem, cierpieniem, przerażeniem i panującą dokoła śmiercią. Agnieszka Cubała porusza również kwestię traumy, z którą zmagali się uczestnicy powstania warszawskiego, i którą przekazywali często następnym pokoleniom, swoim wnukom oraz prawnukom. Autorka wspomniane kwestie przedstawiła na podstawie historii konkretnych dzieci, między innymi Beaty Tyszkiewicz⁷, Magdaleny Zawadzkiej⁸, Jacka Fedorowicza⁹ oraz Jana Kobuszewskiego¹⁰. Autorka zaznaczyła, że poznając wspomnienia najmłodszych, oddaje się głos tym, którzy dotąd pozostawali częścią anonimowego tłumu cywilów, a bez ich świadectwa historycy nie będą mieli pełnego obrazu sierpnia-września 1944 r.

Książka podzielona została na osiemnaście rozdziałów. Każdy z nich opisuje życie dzieci w powstańczej Warszawie w innym aspekcie. Na przykład rozdział piąty *Jestem żołnierzem* opisuje zadania, które wykonywały dzieci „należące do armii” w czasie walk w Warszawie, między innymi było to roznoszenie meldunków. Pełniły także rolę łączników, gońców czy sanitariuszy. Agnieszka Cubała ilustruje te zadania na przykładach historii konkretnych małych żołnierzy. Zaznacza również, że dzieci były pomocne w armii z uwagi na fakt, że były zwinniejsze i szybsze niż dorośli, a myślenie, że nie mogło im się nic złego przytrafić, ułatwiało poniekąd wykonywanie rozkazów.

Inną kwestię opisuje rozdział siódmy *W piwnicy z kredkami*. Autorka opisała w nim życie dzieci w piwnicach, a szczególnie sposób, w jaki próbowano zająć ich uwagę, aby nie wychodziły na podwórko, gdzie było jeszcze bardziej niebezpiecznie. Zaczęto więc wydawać *Jawnutkę*¹¹, w której znajdowały się utwory literackie, komunikaty redakcji, krzyżówki i zagadki.

Rozdział ósmy zatytułowany *Gdzie jest moja mama?* wspomina instytucje zajmujące się osieroconymi dziećmi w czasie powstania oraz opisuje tragiczne historie dzieci, które widziały egzekucje swoich rodziców. Przytoczona została tutaj sytuacja, gdy do jednego z punktów sanitarnych trafił chłopiec, którego matka zginęła pod gruzami, dziecko poza obrażeniami fizycznymi było w stanie szoku, dlatego postanowiono mu nie mówić o śmierci matki, więc sanitariuszka pełniąca dyżur nocny „była w tym czasie jego mamą”.

⁵ Eadem, *Skazani na zagładę? 15 sierpnia 1944. Sen o wolności a dramatyczne realia*, Warszawa 2016.

⁶ <https://lubimyczytac.pl/autor/15212/agnieszka-cubala> [dostęp: 5.01.2023]

⁷ Beata Tyszkiewicz – polska aktorka filmowa i telewizyjna, publicystka i działaczka społeczna.

⁸ Magdalena Zawadzka – polska aktorka teatralna, filmowa i telewizyjna.

⁹ Jacek Fedorowicz – polski aktor, prezenter telewizyjny, artysta malarz, rysownik i felietonista, jako siedmioletnie dziecko przeżył powstanie warszawskie.

¹⁰ Jan Kobuszewski – polski aktor teatralny, telewizyjny i filmowy, reżyser teatralny, artysta kabaretowy oraz satyryk.

¹¹ Pełny tytuł tego czasopisma to „Jawnutka”. Codzienne ilustrowane pismo dla dzieci, wydawane od 12 sierpnia 1944 r., po kilku dniach jego nazwę zmieniono na „Dziennik Dziecięcy”. Codzienna gazetka dla dzieci starszych.

Ciekawa kwestia została opisana w części dotyczącej wspomnień, bo jak we wstępie zauważa Agnieszka Cabała, wspomnienia dzieci mogą być zupełnie inne niż dorosłych przeżywających to samo wydarzenie. Autorka przytoczyła wspomnienia kilku z nich, między innymi Jacka Fedorowicza, któremu w pamięć zapadło szczególnie hasło „Ukraińcy” oznaczające niebezpieczeństwo większe niż Niemcy. Zupełnie inne wspomnienie z powstania zachował pięcioletni wówczas Krzysztof Zanussi¹². Chłopiec zapamiętał polowanie na gołębie, z których następnie przyrządzano obiad i wmawiano mu, że to kurczak. Zanussi zachował w pamięci także inne nietypowe obrazy z sześćdziesięciu trzech dni powstania, jednym z nich było gotowanie kaszy na świecy.

Bardzo ważny temat dotyczący tego, co działo się w sierpniu 1944 roku w Warszawie został poruszony w szesnastym rozdziale zatytułowanym *Do dziś boję się munduru*. Opisane w nim zostały wszelkie traumy i problemy psychiczne, z którymi musiały zmagać się osoby, które przeżyły powstanie. W szczególnie trudnej sytuacji znalazły się dzieci, a szczególnie te będące sierotami. Agnieszka Cabała opisała różne zachowania występujące u nich po powstaniu, wskazała między innymi na monotonne uderzanie samochodziem w lalkę, ale także regres w niektórych zachowaniach, takich jak ssanie palca przez dzieci, które już dawno z tego wyrosły.

Na uwagę w *Warszawskich dzieciach '44* zasługuje także graficzna strona książki, ułatwiająca czytelnikowi wczucie się w klimat opisywanego czasu. Pomocne są również podpisy znajdujące się pod fotografiami, umożliwiające zlokalizowanie miejsc pamięci ofiar powstania. Publikacja zawiera także zdjęcia dokumentów, artykułów prasowych pozwalających czytelnikowi na zapoznanie się z artykułami, o których wspomina w tekście autorka. Poza tym grafika zamieszczana w publikacjach jest elementem przyciągającym potencjalnych odbiorców. Ogrom pracy, jaką włożyła Agnieszka Cabała widać w obszernej bibliografii, podzielonej na druki zwarte, prasę, strony www oraz maszynopisy. Szeroki spis bibliograficzny pokazuje, że autorka jest dobrze zaznajomiona z tematem, o którym pisze.

Agnieszka Cabała już we wstępie rozprawiła się z mitem dziecka – małego powstańca, które w mundurze i z bronią w ręku walczyło w powstaniu. Sprowadziła w tej kwestii czytelników na ziemię, uświadamiając im, że takie wydarzenia, w wielkiej skali, nie mogły mieć miejsca, chociażby z uwagi na fakt, że broni nie wystarczało nawet dla dorosłych żołnierzy. Przywołana także została dyskusja prowadzona wśród społeczeństwa na temat pomnika Małego Powstańca. Dla jednych jest on symbolem ofiary i patriotyzmu dzieci, upamiętniającym romantyczną i patriotyczną postawę młodych ludzi, dla innych monumentem sprzyjającym budowaniu mitów, symbolem traumatycznych przeżyć dzieci, które, jeśli nie zginęły w czasie walk albo w obozach (do których trafiły po powstaniu), zmagaly się z traumą i urazami psychicznymi przekazywanymi następnym pokoleniom¹³. Autorka w tym sporze nie zajęła stanowiska, co jest ogromną zaletą, bo nie sugerując własnej opinii, pozwala czytelnikowi na opowiedzenie się po stronie, która jest mu

¹² Krzysztof Zanussi – polski reżyser, scenarzysta i producent filmowy, Komandor Orderu Odrodzenia Polski, od 1992 profesor sztuk filmowych, w czasie powstania w Warszawie miał pięć lat.

¹³ A. Cabała, *Warszawskie Dzieci '44. Prawdziwe historie dzieci w powstańczej Warszawie*, Warszawa 2021, s. 10.

bliższa. Uważam, że przytoczenie tej dyskusji było dobrym pomysłem, szczególnie jeżeli czytelnik nie jest związany z historią na co dzień, bo burzy ona mit romantycznej mentalności Polaków w odniesieniu do powstania warszawskiego. Pokazuje ponadto, że istnieją również przeciwnicy „godziny W”.

Agnieszka Cubala zrealizowała cel książki, jakim było pokazanie, że dzieci mają inne wspomnienia z tego trudnego czasu niż dorośli. Wspomnienia, do których dotarła, dość dobrze udowadniają, że wspomnienia dzieci uzupełniają lukę w tematyce powstania warszawskiego. Minusem recenzowanej lektury jest zbyt duża liczba cytatów z książek innych autorów, które momentami utrudniają zrozumienie poruszanego w danej chwili wątku. Elementem, który może utrudniać zrozumienie omawianej pozycji, jest sposób, w jaki autorka przytacza wspomnienia swoich bohaterów. Przywołuje bowiem wspomnienia kilku osób w jednym rozdziale dotyczącym konkretnej kwestii, co sprawia, że czytelnik może się pogubić i powoduje pewnego rodzaju chaos w książce. Według opinii czytelników łatwiej byłoby zrozumieć tę książkę, jeżeli byłaby poselekcjonowana na rozdziały według wspomnień osób, do których dotarła Cubala, a nie według wątków.

Podsumowując, pozycja autorstwa Agnieszki Cubali jest dobrym uzupełnieniem w literaturze dotyczącej powstania warszawskiego, pokazuje wydarzenia z perspektywy dzieci, które często nie są brane pod uwagę przez historyków. Oprócz trudnych wspomnień związanych ze wszechobecnym wtedy strachem i śmiercią przytacza sposoby, którymi próbowano odciągnąć uwagę dzieci od strzałów. Lektura posiada również kilka wad, ale jest potrzebna w literaturze historycznej, bo dopełnia obraz powstania wspomnieniami małych mieszkańców Warszawy. Dla zgłębienia tematyki losów ludności powstania warszawskiego warto sięgnąć również do pozycji *Ludność cywilna w Powstaniu Warszawskim* opracowanej przez Tomasza Strzembosza.

Ewelina Skwarek

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Bibliografia

- Cubala Agnieszka, *Igrzyska Życia i śmierci. Sportowcy w Powstaniu Warszawskim*, Oświęcim 2018.
- Cubala Agnieszka, *Ku wolności... Międzynarodowe, polityczne i psychologiczno-socjologiczne aspekty Powstania Warszawskiego*, Warszawa 2003.
- Cubala Agnieszka, *Skazani na zagładę? 15 sierpnia 1944. Sen o wolności a dramatyczne realia*, Warszawa 2016.
- Cubala Agnieszka, *Sten pod pachą, bimber w szklance, dziewczyna i ...* Warszawa. *Życie codzienne powstańczej Warszawy*, Warszawa 2015.
- <https://lubimyczytac.pl/autor/15212/agnieszka-cubala>